

Филозофски факултет Универзитета у Београду |2022

Центар за српске студије Филозофског факултета |2022

**Болести, ратови и глад –
српски народ пред
изазовима у прошлости
и садашњости**

Тематски зборник радова

Београд, 2022.

*Болести, ратови, глад – српски народ пред изазовима у
прошлости и садашњости*

Зборник радова

Сузана Рајић (уредник)

Београд, 2022.

Издавач

Центар за српске студије, Филозофски факултет, Универзитет у
Београду

Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија

Рецензенти

Проф. др Владан Гавриловић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду

Проф. др Славиша Недељковић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

Др Јасмина Милановић, научни саветник
Институт за савремену историју, Београд

Техничка припрема

Данко Леовац

E-ISBN: 978-86-920397-6-8

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе 2, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 9 | Сузана Рајић, *УВОДНА РЕЧ*
- 11 | Жарко Илић, *СТАНОВНИШТВО „ОТРГНУТИХ ПРЕДЕЛА“ И РАЗГРАНИЧЕЊЕ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ И ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА 1830–1834 – ИЗМЕЂУ СТРАХА И НАДЕ*
- 35 | Милош Јагодић, *МАТЕРИЈАЛНА ПОМОЋ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ СРБИМА У СРПСКОЈ ВОЈВОДОВИНИ 1848–1849.*
- 57 | Александар М. Савић, *СРПСКИ НАРОД У ОСМАНСКОМ ЦАРСТВУ – ЗУЛУМИ, ГЛАДНЕ ГОДИНЕ, ПОБУНЕ И ВАНРЕДНИ НАМЕТИ. ПРИМЕР НИШКОГ САНЦАКА (1839–1856)*
- 93 | Данијел Радовић, *СТУДИЈЕ СРБИЈАНСКИХ СТУДЕНАТА У ИНОСТРАНСТВУ КАО ЗДРАВСТВЕНИ ИЗАЗОВ ЧЕТРДЕСЕТИХ И ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА 19. ВЕКА*
- 117 | Сузана Рајић, *ИЗА ФРОНТА – ЖИВОТ У ПРЕСТОНИЦИ УОЧИ И ТОКОМ РАТА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ И НЕЗАВИСНОСТ 1876. ГОДИНЕ*

- 135 | Кристиан Јерић, *ОРГАНИЗАЦИЈА ЗДРАВСТВЕНЕ ЗАШТИТЕ У ВОЈВОДСТВУ СРБИЈИ И ЈУЖНОЈ УГАРСКОЈ ОД 1849. ДО 1896. ГОДИНЕ*
- 157 | Урош Шешум, *МОБИЛИЗАЦИЈА ЈАВНОСТИ И ДРУШТВА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ТОКОМ АНЕКСИОНЕ КРИЗЕ 1908–1909.*
- 183 | Danko Leovac, *EVERYDAY LIFE DURING WORLD WAR I – EXAMPLE OF OCCUPIED SERBIA (1916–1918)*
- 207 | Чедомир Антић, *МЕЂУНАРОДНЕ САНКЦИЈЕ НАД СРБИЈОМ И ЦРНОМ ГОРОМ (1991–2001) – ЦИЉЕВИ, ЗЛОЧИНИ, ЕКСПЕРИМЕНТ, ПОСЛЕДИЦЕ И ДОМЕТИ*
- 225 | Мирослав Радивојевић, *ЧЕТВРТО БОМБАРДОВАЊЕ БЕОГРАДА У ЈЕДНОМ ВЕКУ – ПРКОС И СТРАХ МАРТА 1999. ГОДИНЕ*

МА Жарко Илић

истраживач сарадник
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
zarko.ilic95@yahoo.com

СТАНОВНИШТВО „ОТРГНУТИХ ПРЕДЕЛА“ И РАЗГРАНИЧЕЊЕ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ И ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА 1830–1834 – ИЗМЕЂУ СТРАХА И НАДЕ

Апстракт: У раду је приказан утицај процеса разграничења Кнежевине Србије и Османског царства на живот становника отргнутих нахија у периоду 1830–1834. године. На почетку рада приказани су догађаји до којих су довеле прве вести о разграничењу на простору Старовлашке, Јадарске и Рађевачке нахије. Главни акценат стављен је на питање колективног страха који је био присутан код житеља ових крајева током читавог периода разграничења, при чему је указано на његове главне изворе. Рад је написан на основу необјављене и објављене грађе и релевантне литературе.

Кључне речи: разграничење, становништво отргнутих предела, страх, нада, Кнежевина Србија, Османско царство, Други хатишериф, Трећи хатишериф.

* * *

Након пропасти Првог српског устанка и поновног успостављања турске власти над територијом коју је обухватала Устаничка Србија, становништво у оквирима граница Београдског пашалука и граничних територија у саставу других санџака који су били део државе Првог српског устанка, било је изложено истим недаћама, од којих се посебно истицао турски зулум. Насиље повлашћених муслимана над поново покореним српским живљем дошло је до свог пуног изражаја. Реч је о становништву које је до пропасти Првог српског устанка уживало политичку, економску и друштвену слободу. Могли су да јашу коње без самара, да носе одећу боја коју раније нису смели, да носе оружје, звона су се чула са њихових цркава. Све то нестало је након поновног пада под турску власт, а

потпуно је јасно какав је то психолошки ефекат оставило на становништво некада слободне Карађорђево Србије, које је сада поново било подвргнуто свим недаћама које је са собом носило поновно успостављање турске власти. Сваки зулум са собом је носио личну и имовинску несигурност и страх. Свакодневница чији је саставни део била брига о сутрашњости, испуњена разним страдањима, довела је и до нових покрета становништва у оквиру Београдског пашалука 1814. (Хаџи-Проданова буна) и Другог српског устанка 1815. године. Захваљујући успешним биткама и дипломатији кнеза Милоша, становништво у оквиру Београдског пашалука поправило је свој положај на основу усменог договора кнеза Милоша и Марашли Али-паше у новембру 1815. године, који је потом потврђен кроз осам фермана издатих у зиму 1815–1816. године.¹

Источно, западно и јужно од Београдског пашалука остало је српско становништво које је чинило део Устаничке Србије, а које је након 1813. враћено у састав Видинског, Крушевачког, Босанског и Зворничког санџака, а тиме су ступиле на снагу и све обавезе које је становништво имало према турским властима, агама, беговима и спахијама, без повластица које су Срби у Београдском пашалуку добили након краја Другог српског устанка. Већ од 1820, српски депутати у Цариграду, уз подршку Русије, настоје да дипломатским путем изборе повратак на границе Србије из 1812, што је значило припајање „отргнутих крајева“² кнез Милошевој Србији. Захваљујући дипломатским напорима српских депутата и руских представника, и успешног рата Русије против Османског царства 1828/9. године, завршеним Једренским миром, Турска је приступила постепеном испуњавању српских захтева. Убрзо након потписивања мира, Порта

¹ Према овим документима, Срби у оквиру Београдског пашалука добили су право да сами скупљају порез без присуства турских власти, затим у седиштима нахија поред муселима, седео је и српски кнез, спахије су приходе узимале по бератима, Србима је дозвољена слободна трговина по Османском царству, војне посаде остају само у градовима и из њих су искључени Арнаути и Турци из Босне. Султан је Србима подарио амнестију, а последњим ферманом је смањен харач. Поред тога, Срби су добили право да формирају Народну канцеларију састављену од дванаест кнезова, из сваке нахије Београдског пашалука по један. Р. Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд, 2008, 83.

² Под појмом отргнути крајеви подразумева се територија Фетисламске, Крајинске, Црноречке, Бањске, Сврљишке (Видински санџак), Алексиначке, Параћинске, Ражањске, Крушевачке, Козничке (Крушевачки санџак), Новопазарске, Студеничке, Старовлашке, Бањске (Босански санџак), Јадарске и Рађевачке нахије (Зворнички санџак). Ж. Илић, *Разграничење Кнежевине Србије и Османског царства 1830–1834. године*. Рад у рукопису, прихваћен за објављивање у *Историјском часопису* бр. 71.

је издала Србима Први хатишериф, 30. септембра 1829. године, у којем су биле поново наведене одредбе из ранијих руско-турских уговора који се тичу Србије.³ За нашу тему најважније је питање припајање отргнутих нахија и повлачење границе аутономне Кнежевине Србије. Циљ овог рада је да представи утицај разграничења на живот становника отргнутих предела, односно њихов страх, наду, пркос, радост и разочарање, у овом, за њих свакако преломном тренутку, који је одлучивао даљу судбину. Питање враћања отргнутих предела у састав Кнежевине Србије, пред становништво ових крајева ставило је могућност новог пута, који је у случају припајања њиховог краја Србији, за њих значио нови живот у саставу српске државе, са српским владарем на челу, без турских зулума, свакодневних пљачки и насиља, тј. у аутономну државу у којој неће бити грађани другог реда.

Убрзо након издавања Првог хатишерифа постало је јасно да се не зна до које тачно линије се простирала граница Устаничке Србије у време потписивања Букурешког мира 1812, те је Порта почетком 1830. упутила комесара хоџаћана Абдул Ахмет Ђешаф-ефендију у Србију, са задатком да испита границу територије коју је обухватала Карађорђева Србија, а чији делови, који су се тада још увек налазили под турском влашћу, су имали да припадну Кнежевини Србији. На састанку хоџаћана са кнезом Милошем и Аврамом Петронијевићем у Јагодини, договорено је да се упуте две комисије које би извиделе правац будуће граничне линије. Прва од њих требало је да иде уз ток Саве до Дрине, затим правцем њеног тока и даље у правцу Јанкове клисуре, а друга током Дунава до Тимока, затим правцем његовог тока и даље ка југу и југозападу у циљу спајања са првом комисијом.⁴

³ Више о руско-турском рату, преговорима, издавању Првог и Другог хатишерифа видети у: М. Гавриловић, *Милош Обреновић. Књига 3 (1827–1835)*, Београд, 1912, 115–123; Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд, 1986, 1–3, 22; Исти, *Српска државност 19. века*, 89–113; Исти, *Кнез Милош. Државотворни владар*, Нови Сад, 2021, 202–249; Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић 1791–1852*, Београд, 2012, 47–53.

⁴ Државни архив Србије (=ДАС), Збирка Мите Петровића (=ЗМП), бр. 2038, Аврам Петронијевић и Алекса Симић – кнезу Милошу, 25. фебруара / 9. март 1830; М. Гавриловић, *нав. дело*, 179–181.

Обе комисије састављене од српских и турских представника кренуле су у обилазак граничне линије 12. марта 1830. године.⁵ Међутим, ниједна од њих неће стићи до коначног одредишта – Јанкове клисуре, које је било одређено као тачка спајања две комисије. Прва комисија стигла је до Зворника и због одбијања Махмуд-паше Видајића да им дозволи пролазак кроз његов предео и отвореног противљења Турака приликом читања бујурулдије, била је притворена у Зворнику, а друга комисија је стигла до Бање.⁶ Према наређењу кнеза Милоша, у Рачи су прву групу комесара очекивали кнез Васа Поповић, сердар Јован Мићић и Василије Димитријевић. После четрнаест дана чекања на њихов долазак, како се комесари нису појавили, напустили су место састанка без вести о будућим границама.⁷ Управо одлазак тројице српских представника у сусрет комесарима изазвао је и прве реакције и довео до недаћа српског народа на простору Старовлашке нахије. Вести о доласку комесара који извиђају правац граничне линије код становника Старог Влаха пробудиле су наду у скорашње припајање Кнежевини Србији. Њихова очекивања била су да ће доћи под власт кнеза Милоша одмах по проласку комисије, а кнез Васа Поповић истиче расположење становника у Вишеградском и делу Старовлашког кадилука, између Дрине, Лима и Увца и даље реком Тисовицом до Јавора, подстакнутог надама у скорашњи живот у српској кнежевини. Током боравка Поповића, Мићића и Димитријевића у Рачи, становништво је са нестрпљењем чекало вести о будућем разграничењу. Кнезови и кметови из долине Моравице време су проводили на Јавору, очекујући њихов повратак. По доласку Поповића и осталих, послали су двојицу посланика, који су их срели код Пожеге, распитујући се о пословима око разграничења и припајања њихове нахије новоствореној српској држави. Како Поповић није располагао било каквим детаљнијим информацијама у вези са тим питањем, саветовао их је да буду стрпљиви до даљег наређења од кнеза Милоша, уз утешне речи да ће се „наскоро

⁵ Сви датуми у главном тексту дати су по новом календару, док су у фуснотама наведени стари и нови календар.

⁶ М. Гавриловић, *нав. дело*, 179.

⁷ ДАС, КК, Београдски конзулат (VII), док. бр. 654, Алекса Симић – кнезу Милошу, 16/28. марта 1830.

на наше Старе удуте повратити“.⁸ Села испод Јавора су одбила да приме турске порезнике након добијања вести да се очекују комесари који ће повући нову граничну линију.⁹ Неуспех рада прве комисије упућене са задатком прегледања отргнутих предела, Турци из Пилице, Раче и других села весело су прославили.¹⁰

Поред охрабрења и наде, вести о комесарима и повратак српских представника из Раче довео је и до првих недаћа становника на простору Старовлашке нахије. Притисак Турака на становништво знатно се повећао.¹¹ Убрзо након првог састанка посланика Срба из долине Моравице са Поповићем, Старовлашани су упутили представнике, тражећи упутство за даљи ради, али и жалећи се на нове прилике које су завладале међу српским становништвом. Мештане који су излазили на границу како би дочекали комесаре, други Срби пријављивали су Турцима и оптуживали као издајнике „турске земље“. Један од њих био је Јован Ђојбаша из села Брезове, који је одлазио Турцима у Нову Варош и говорио: „чујете ли господо да су удудчије у Рачу дошле, и много има наши из Старог Влаха шпијуна који њима одлазе земљу издавати зашто дадoste земљу без крви“.¹² Вести о будућем разграничењу убрзо су у Стари Влах донеле немир, страх од Турака и стрепњу од издаје, а ситуација је почела додатно да се заоштрава.

На Православни Ускрс 1830. дошло је до два сукоба међу Србима, а ти догађаји били су директно повезани са дешавањима која су уследила током боравка и након повратка српских представника из Раче. Први сукоб десио се код Беле цркве у селу Брезови, надомак Ивањице, када је дошло до освете Срба који су били оклеветани код Турака да су одлазили у Рачу код кнеза Васе, Мићића и Димитријевића. Том приликом убијен је горе поменути Јован Ђојбаша. Нешто озбиљнији инцидент избио је код цркве у селу Буковику.¹³ О овом догађају упутио је делимично тачан извештај Јован Мићић почетком маја 1830. године, два дана након што се одиграо. Према том извештају, сукоб се десио између неколико људи

⁸ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 23; *Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839*, књ. 1, приредио Д. Вуловић, Београд, 1953, док. бр. 295.

⁹ *Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839*, док. бр. 295.

¹⁰ Исто, док. бр. 194.

¹¹ Исто, док. бр. 296.

¹² *Књажевска канцеларија. Ужичка нахија (1816–1830)*, књ. 1, приредио Н. Радосављевић, Ужице–Београд, 2005, док. бр. 337.

¹³ Село Буковик се данас налази у општини Нова Варош.

из Васојевића и локалних мештана, након чега је дошло до оружаног сукоба у којем је страдало петоро људи, међу којима и буковички свештеник Јоксим Борисављевић.¹⁴ Други извештај упутио је кнез Васа Поповић, према којем су Турци позивали 75 људи на саслушање, а међу њима су били и они који су касније страдали у Буковику. Према овом извештају, већи број старешина старовлашких села, после овог сукоба пребегао је у Србију на простор Пожешке и Ужичке нахије због страха од издаје.¹⁵ Мићић и Поповић били су уверени да су иза ових убистава стајали Турци. Трећи документ који се односи на овај сукоб упутио је буковички кнез Ђоко Перошевић кнезу Милошу, заједно са кметовима крајем јануара 1831, у вези са хапшењем Јована Корићанца и његовог брата Лазара, убица четворице Срба на црквеном сабору, међу којима и свештеника, те су позивали кнеза да суди по заслуги.¹⁶

Дешавања у Старом Влаху показала су да већ прве вести о почетку решавања питања отргнутих предела и будуће граничне линије могу довести до озбиљних немира, а исто тако изазвати страх и наду. Оно што се прво уочава из, ипак малобројних извора о овом питању, јесте неизвесност, односно зебња становника о судбини њихових села након повлачења границе, тј. главно питање било је да ли ће њихова села постати део Кнежевине Србије или ће остати под турском влашћу. Становници Старог Влаха су се, такође, бојали и издаје, пре свега од својих сународника – Срба. Напослетку, били су уверени, поучени ранијим искуством да ће доћи до турске одмазде. Осим наведених страхова и зебњи становништво Старог Влаха је бринуло и о појави лопова, што је била пратећа појава у свим кризним периодима, какав је био и период разграничења.¹⁷ Такође, бринуле су их и вести из маја 1830. године о прикупљању харача с турске стране. Наиме, када је већ притисак Турака попустио појавиле су се вести да ће харач за 1830. годину износити 24 гроша, због чега су Срби из Старовлашке нахије одмах писали Васи Поповићу, који им је пренео умирујуће речи да ће њихов предео

¹⁴ *Књајеска канцеларија. Ужичка нахија (1816–1830)*, док. бр. 337; Н. Живковић, *Ужички немири (1828–1838)*, Титово Ужице, 1979, 26.

¹⁵ *Књајеска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839*, док. бр. 298.

¹⁶ ДАС, КК, Крагујевачка нахија (XV), док. бр. 1009, Кметови буковички и кнез Ђоко Перошевић – кнезу Милошу, 19/31. јануар 1831.

¹⁷ *Књајеска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839*, док. бр. 298.

ускоро бити припојен Србији и да су буљубаше са пандурима распоређене дуж границе ради њихове сигурности.¹⁸

Поред становника Старовлашке нахије, вест о разграничењу и скорашњем припајању Кнежевини Србији, довела је до реакције становништва у нахијама Јадар и Рађевина. Након победе Махмут-паше над Али-пашом Видајићем у Зворнику, зворнички Турци су позивали рају на покорност, претећи им да ће у случају непокорности изложити становништво страдању. Овакве вести су изазвале сумњу и страх становника ових области, те су кнез Соколске нахије Петар Васић и капетан Јован Бобовац умиривали становништво и често својим четама ишли према граници Јадра и Рађевине.¹⁹ Подстакнути охрабривањем српских кнезова, али исто тако и вестима о скорашњем припајању Кнежевини Србији, становници ове две нахије одбијали су да предају порезе, обавезе у натури, као и неопходну дрвну грађу за радове на обнови града. У писму зворничког Махмут-паше истиче се чак да Турци у Лозници и Крупњу трпе притисак од околног српског становништва. Разлог оваквог става српског становништва биле су вести које су они, према сазнањима Махмут-паше, добијали од господара Јеврема и кнеза Милоша, а које су уверавале становништво да ће несумњиво и ускоро постати део Србије. Турци су чак били и спремили оружје, које су пребацили на десну обалу Дрине, неопходно за умиривање раје, али захваљујући интервенцији београдског везира није дошло до напада.²⁰

На основу доступних извора, не може се видети да ли је било реакције становништва на прве вести о скорашњем разграничењу у осталим областима које је требало да припадну Србији. Међутим, оно што се запажа код горе наведених случајева у Старовлашкој, Јадарској и Рађевачкој нахији, јесте да је до немира и реакција долазило тамо где је становништво било у непосредном контакту или близини са комисијом или онима који су били повезани са њеним радом. Комисија није стигла до Новопазарске нахије, као ни нахија Крушевачког санџака, те ту свакако није ни могло доћи до озбиљних догађаја повезаних са овим

¹⁸ Исто, док. бр. 300.

¹⁹ ДАС, КК, Соколска нахија (XXVIII), док. бр. 156, Петар Васић – кнезу Милошу, 15/27. јуна 1830.

²⁰ ДАС, КК, VII, док. бр. 691, Алекса Симић – кнезу Милошу, 10/22. августа 1830.

питањем. У источној Србији, комисија је стигла до Бање, али за тај простор нису сачувани извори који би осветлили расположење и дешавања међу становништвом.

Након неуспеха прве комисије да изврши одређивање граница отргнутих предела, у Цариграду је током лета 1830. уследила дипломатска борба руског посланика Александра Ивановича Рибопјера и српских представника, која је, након девет конференција, резултирала издавањем Другог хатишерифа у октобру 1830. године, након којег је Србија постала аутономна кнежевина у оквирима Османског царства. Ипак, овим документом није било решено питање повраћаја отргнутих предела, а тиме ни питање разграничења. На шестој конференцији прихваћен је предлог да се упути руско-турска комисија која ће прегледати границу, што је било прихваћено и од стране султана на седмој конференцији.²¹ Током преговора, на простору отргнутих крајева није било значајнијих дешавања и након првог таласа страха подстакнутог вестима о разграничењу и припајању Србији, ситуација се смирила, турска подозривост се стишала, а свакодневни живот је наставио свој ток као и пре вести о граничној комисији. Међутим, нове наде, страхове, али и промене у појединим отргнутим пределима донеће управо рад руско-турске комисије крајем 1830. и почетком 1831. године.

Турски представник у комисији, Лебип-ефендија, стигао је у Србију средином новембра, а руски представник капетан Павле Јевстафиејевич Коцебу, у Београд је дошао почетком децембра 1830. године. Након састанка двојице представника у Београду одлучено је да комисија крене пут отргнутих предела и испита докле се простирала граница Србије у време потписивања Букурешког мира 1812. године. Како би дошла до информација, комисија је након одобрења добијеног од видинског паше, позвала српско и турско становништво Крајинске нахије на скуп у Брегову 15. фебруара да би се сазнало да ли је овај крај био у саставу Устаничке Србије.²² Видински паша је још пре одласка комесара из Видина наложио Турцима из Крајинске и околних нахија да при испитивању комисије

²¹ М. Гавриловић, *нав. дело*, 264–266; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 6–9; исти, *Српска државност 19. века*, 101–107.

²² В. Стојанчевић, *Коцебуовљев протокол о одређивању граница Србије из 1831. године*, *Споменик СХХХИВ. Одељење историјских наука* 9 (1995), 169.

тврде да су Срби у овај крај упадали као пљачкаши, али да никада није био под српском влашћу, чега су се они на састанку упорно држали.²³ Колико је на држање Срба на овом простору утицао страх од турске освете и прогона, јасно показује њихов став на овом, од стране комисије првом организованом скупу. Нико од Срба није смео да одговори на питање о српској владавини над овим крајем током трајања Првог српског устанка. Ипак, један одважни кмет села Рогљева, Никола, свестан свих ризика који је његов одговор са собом носио, иступио је и одговорио да је овај крај све до слома устанка 1813. године био под српском влашћу.²⁴ Храбро иступање Николу је коштало отвореног непријатељства Турака под чијом се влашћу његово село још увек налазило, због чега је убрзо морао да побегне из завичаја, оставивши породицу. Иако му је било понуђено да се насели у Пореч или околину, одбио је то и након неког времена вратио се у своје село.²⁵

На скуповима организованим у Зајечару, Гургусовцу (Књажевцу) и Бањи српски представници су отворено изјавили да су се нахије Црноречка, Гургусовачка, Бањска и Сврљишка налазиле под српском влашћу током Првог српског устанка и да су њихове старешине учествовале у раду устаничких скупштина. Нешто другачија ситуација била је на скупу у Алексинцу 25. фебруара, на којем су учествовали српски и турски представници из Параћинске, Ражањске и Алексиначке нахије. На Коцебуова питања одговарала су само двојица Срба, а разлог томе лежао је у турским претњама које су их приморале да ћуте на скупу. Увидевши неприродан след догађаја и претпостављајући разлоге српског ћутања, Коцебу је позвао неколико Срба у кућу и добио одговор да су њихове старешине учествовале у раду скупштине и да је њихов завичај био у саставу Устаничке Србије. Заstraшивање као средство којим се може постићи циљ и сакрити истина о граници српске државе током Првог српског устанка, примењено је и у Крушевачкој нахији. Наиме, Турци и Арнаути су изабрали само једног од Срба који је требало да потврди њихово казивање да овај крај није био у саставу Србије.

²³ ДАС, КК, Пожаревачка нахија (XXI), док. бр. 1115, кнез Милош – Стефану Стефановићу Тенки, 7/19. јануара 1831.

²⁴ ДАС, КК, XXI, док. бр. 1128, кнез Милош – Стефану Стефановићу Тенки, 13/25. фебруара 1831.

²⁵ Исто, док. бр. 1131, 1137; В. Стојанчевић, *Источна Србија у периоду турске окупације 1813–1832*, Историјски часопис 6 (1956), 133.

Ипак, Срби су успели да дођу до Коцебуа и током ноћи упутили посланика у кућу у којој је одсео, који га је упознао са турским намерама, те сам Коцебу није постављао питања на скупу.²⁶

Због небезбедног пута преко Новопазарске, Студеничке и Старовлашке нахије, већина чланова комисије вратила се са границе Козничке нахије у Карановац (Краљево), а даљи рад на терену наставио је руски официр Александар Григоријевич Розалион Сашаљски заједно са кнезом Васом Поповићем. Његов извештај упућен кнезу Милошу о проласку кроз новопазарски и старовлашки предео на одличан начин осликава очекивања становника овог краја од рада комисије. Становништво није крило одушевљење приликом проласка комисије, али ни забринутост. Српски народ на овом простору очекивао је да одмах по проласку комисије и означавању границе, њихова земља постане део Кнежевине Србије, те отуда забринути погледи упућени према члановима комисије након њиховог проласка.²⁷

Пролазак комисије кроз новопазарски и старовлашки предео довео је до извесних промена, позитивних и негативних, у животу становника Студеничке и Старовлашке нахије. Свега дванаест дана након проласка Поповића и Сашаљског кроз долину Моравице, дошло је до покушаја упада Турака на овај простор, с циљем да врате „рају у савршену покорност“. Турски покушај упада свакако је био повезан са проласком комисије и вестима да ће та територија постати део Кнежевине Србије. Са друге стране, Срби подстакнути управо овом информацијом, као и упознати са правцем будуће граничне линије и Јавором као граничним местом, излазе пред Турке на ову планину и предвођени кнезом Ђоком Јованчевићем отворено им поручују да ће убудуће сами прикупљати порез за цара и везира, након чега су се Турци повукли.²⁸ Овом догађају посвећена је и епска песма под насловом *Буљубаша Рецо и поп Дмитровић*, у којој су готово сви ликови историјске личности. Стихови песме који представљају речи упућене Рецу-

²⁶ В. Стојанчевић, *Коцебуовљев протокол о одређивању граница Србије из 1831. године*, 171.

²⁷ *Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839*, док. бр. 312; Н. Радосављевић, *Време страха. Град, нахија и окружје – Ужице (1788–1862)*, Београд, 2017, 111.

²⁸ *Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839*, док. бр. 321; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 23–24.

буљубаши од стране попа (кнеза) Ђока Јованчевића (у песми Дмитровића), на добар начин описују шта је у свести народа представљало разграничење и неминовно, ускоро припајање Кнежевини Србији:

„Да Бог живи нашега султана,
Српску земљу нам је поклонио,
Поклонио Господар-Милошу!
Добро знадеш, Рецо-буљубаша,
Више нема паша ни субаша,
Нити има глоба ни биједа,
Као што су досадање биле!“²⁹

Заправо, последња три стиха приказују недаће са којима се сусретао српски народ у отргнутим пределима пре разграничења – самовоља локалних турских званичника, незаконите и велике дажбине и сиромаштво – те отуда се и њихов крај са припајањем Србији посебно истиче у говору попа Ђоке Јованчевића.

Пролазак Сашаљског и Поповића изазвао је сличну реакцију становништва и на простору Старог Влаха северно од Јавора. Већ у априлу 1831. становништва старовлашких села у долини доњег тока Увца упућује молбу кнезу Милошу, а по његовом предлогу, у којој истичу спремност да ступе под српску власт. У истом писму наводе да је у њихова села долазио Илија Ремовић и тражио пандуре, али они нису смели да дају док им не стигне такво наређење од кнеза Милоша.³⁰ Становници Старовлашке нахије сматрали су да су под влашћу кнеза Милоша од краја априла 1831. године. Наиме, тада је Јанићије Буљугић донео у Стари Влах вести да је кнез Милош добио од султана Стари Влах, и пренео становништву његову поруку да му пошаљу писмо у којем ће исказати жељу да дођу под његову власт и да им он „суди“. Старовлашки кметови су поступили по наређењу кнеза Милоша и упутили по Јанићију писмо, а затим су преко последњег и кнеза Васе Поповића, добили и прва наређења од кнеза Милоша почетком маја 1831.

²⁹ Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића. Књига четврта – пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу, Београд, 1974, 203.

³⁰ Књажеска канцеларија. Ужичка нахија (1831–1839), књ. 2, приредио Н. Радосављевић, Београд–Ужице, 2006, док. бр. 349.

године.³¹ Од тог тренутка становници Старог Влаха примају наређења и односе се према Турцима у складу са упутствима која су добијали од српских власти у Кнежевини Србији. Због таквог односа, Турци отворено прете Србима и саветују им да не слушају кнеза Милоша, уз претњу харањем и убиствима.³² Да су крај априла или почетак маја датуми од којих су становници ове нахије сматрали да су под влашћу кнеза Милоша сведочи и њихово писмо упућено априла 1832. године, у којем наводе да су већ годину дана под скутом кнеза Милоша. Поред тога, о овоме сведочи писмо из августа 1831. у којем се Старовлашани жале да Турци хоће да узимају и даље четвртину и остале дажбине, а становници су разумели да су под влашћу кнеза Милоша. Ипак, по савету кнеза Милоша, становници овог дела Старог Влаха исплатили су четвртину и остале дажбине за 1831. годину.³³ Увац као гранична линија јасно је означена и у писму Василија Поповића кнезу Милошу крајем јуна 1831. године.³⁴ Управо река Увац је била означена од стране Сашаљског као будућа гранична линија Кнежевине Србије, те отуда и њено схватање као границе краја који ће бити припојен Србији, али то се неће у потпуности остварити.³⁵

Ситуација слична оној из 1830, поновила се и 1831. године, а у вези са српском издајом појединих Срба због ширења вести и позивања кнеза Милоша да стави под своју власт и простор Старовлашке нахије. За долазак Јанићија Буљугића и за вести које је са собом донео у Стари Влах сазнали су тројица Срба из околних села и пренели те информације нововарошким Турцима. Након што је становништво сазнало за издају, сеоске старешине су се повукле у шуме, породице су им остале у кућама, а колективни страх од турске одмазде је поново завладао овим простором. У таквој ситуацији, сеоски кметови молили су кнеза Милоша да им пошаље старешину или да промисли како ће поступати у овој ситуацији.³⁶ Претње од турских упада и зулума биле су присутне током целог лета 1831.

³¹ Исто, док. бр. 349, 408.

³² Исто, док. бр. 366.

³³ Исто, док. бр. 363, 374, 392.

³⁴ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 24.

³⁵ В. Стојанчевић, *Територија и границе Србије 1804–1833*, Глас СССХХХVIII САНУ, Одељење историјских наука 3 (1983), мапа у прилогу.

³⁶ *Књажевска канцеларија. Ужичка нахија (1831–1839)*, док. бр. 408; Н. Живковић, *Ужички немири*, 40–41.

године, али то се првенствено односи на оној простор који је остао изван линије коју је одредио Сашаљски, тј. западно од доњег тока Увца, а чији су становници и даље гајили наду да ће њихова села бити припојена Кнежевини Србији.³⁷

Поред неизвесности које је са собом носило разграничење, затим страх од Турака, који је некад био и ирационалан и била је довољна само једна гласина о турском нападу да узбуни бројна села,³⁸ на простору Студеничке, Новопазарске и Старовлашке нахије током маја 1831. појавио се још један, сасвим објективан извор страха. Кроз ове просторе у то време пролазила је босанска побуњеничка војска предвођена капетаном Хусеином Градашчевићем. Извештаји упућени кнезу Милошу говоре о страху који је завладао најпре долином Моравице, а затим и Студеничком нахијом. Предузете су мере које су имале за циљ да заштите становништво, те је поп Ђоко излазио на Јавор како би осигурао будућу граничну линију, а на границама Студеничке нахије биле су постављене страже, такође, дуж оне линије коју је Сашаљски означио као будућу границу Кнежевине Србије, истичући да те страже нису уперене против царске власти, већ против бунтовника. Поред опасности од упада босанске побуњеничке војске, живот становништва на овом простору отежавали су додатно и намети које су тражили и царски званичници и побуњеници.³⁹ У таквој ситуацији, на простор Студеничке нахије одлазе кнез Васа Поповић и архимандрит Мелентије Павловић. Колико је била јака жеља становника отргнутих предела да постану део Кнежевине Србије сведочи и податак да су они као разлог доласка поменуте двојице представника српског кнеза видели у коначном постављању граница Кнежевине Србије на овом простору, што је значило и да они постају њени поданици.⁴⁰ Њихова жеља се није остварила у том тренутку, а кнез Васа им је пренео уверавања од стране кнеза Милоша да неће бити заборављени и остављени у турском ропству.⁴¹

³⁷ Књажевска канцеларија. Ужичка нахија (1831–1839), док. бр. 366.

³⁸ Чачак и Горњи Милановац 1815–1865, приредио Б. Перуничкић, Чачак, 1968, 149–150.

³⁹ ДАС, КК, Ваљевска нахија (IX), док. бр. 282, Милисав Тошић, Никола Ивањац – кнезу Милошу, 13/25. јуна 1831; Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839, док. бр. 353, 359.

⁴⁰ Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839, док. бр. 365.

⁴¹ Исто, док. бр. 373.

До упада турских чета преко линије означене од стране комисије дошло је у новембру 1831. и том приликом су нападнута села Дајићи и Ерчеге.⁴² Поп Ђока Јованчевић је следећег дана ишао у Нову Варош на разговор са нововарошким забитом Дервиш-бегом, који је том приликом нагласио да ће Турци поново напасти уколико обавезе раје не буду измирене. Као што је за Србе линија коју је повукао Сашаљски значила будућу граничну линију Кнежевине Србије, исто схватање имали су и Турци. Приликом једног изласка у села која су се налазила с десне странце Увца (Љепојевићи, Буковик⁴³), Турци су отворено казивали: „како је онај московских човек Јавором прошао ми знамо да оно наше бити неће“, али су желели да од раје извуку неплаћене дажбине.⁴⁴

На основу горе изнетих података, јасно се види да су преломни тренуци у животу становника на простору Старовлашке, Новопазарске и Студеничке нахије уследили након проласка комисије 1831. године. Како је то истакао историчар Радош Љушић од тог тренутка овај простор се налазио у систему „слабог двовлашћа“, који је становништву омогућио нешто подношљивији положај, али та ситуација је са собом носило и бреме сталних турских претњи од упада и зулума.⁴⁵

Током 1832. на простору Старог Влаха дошло је до појаве колективног страха у два наврата. Његов први узрок био је повезан са продирањем низама у Босну, у вези са гушењем побуне босанских капетана. Српско становништво је као одговор на нову несигурност која је завладала Старим Влахом постављало страже дуж будуће граничне линије. Из страха од низама и несигурности који је њихов пролазак кроз овај предео носио, становници из муслиманског села Кладнице долазили су код Аврама Милићевића Обућине, старешине у селима са десне стране Увца, са молбом да и они дођу под власт кнеза Милоша, очигледно видевши у томе начин да преживе смутно време.⁴⁶ Приметно је да се са наступањем регуларне турске војске против босанских побуњеника страх од

⁴² Ова села се данас налазе на простору општине Ивањица.

⁴³ Села на простору Нововарошке општине.

⁴⁴ *Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839*, док. бр. 401; Н. Живковић, *Ужички немири*, 59.

⁴⁵ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 25.

⁴⁶ *Књажевска канцеларија. Ужичка нахија (1831–1839)*, док. бр. 404.

њиховог покрета постепено губио, посебно у оквирима Бањске нахије⁴⁷ у Старом Влаху, те су становници ових села, ослобођени стега и константног притиска, одлазили код Аврама Милићевића и молили да њихова територија уђе у састав Кнежевине Србије, будући да су одређена села из северног дела ове нахије уживала исти положај као села на десној обали Увца у Старовлашкој нахији.⁴⁸

Средином фебруара 1833. на простору Студеничке и дела Новопазарске нахије (Горњи Ибар) пронели су се гласови о могућем турском нападу на овај простор из Новог Пазара. Николи Ивањцу и Пантелији Прибаковићу, старешинама ова два краја, стизале су вести од познаника из Пазара да Турци планирају напад други дан по Бајраму. Ове вести изазвале су узнемиреност како становника, тако и старешина. Турци из Пазара, незадовољни због уступања земље Србији, претили су и новопазарском муселиму Ејуп-паши, оптужујући га да је уступио земљу кнезу Милошу без фермана и било какве борбе. Одговор кнеза Милоша на ове претње била је наредба да Студеничка и Козничка нахија у сваком тренутку буду спремне на војни одговор у случају напада Турака на тај или околни српски предео или у случају напада на Ејуп-пашу. Посебно је издао наредбу да се поставе страже да не би дошло до изненадног упада.⁴⁹ На крају, до турског напада није дошло, али превентивно, поред горе наведених нахија, поп Ђокина капетанија (долина Моравице) и Драгачево били су такође спремни за реакцију.⁵⁰ Опасност од турског напада потпуно је нестала до средине лета 1833. године.⁵¹

Пролазак руско-турске граничне комисије крајем 1830. и почетком 1831. године за становнике Новопазарске, Студеничке и Старовлашке нахије значио је да од тог тренутка њихова територија долази под власт кнеза Милоша и да они прекидају своје дотадашње односе са Турцима, што се у неким сегментима и десило, а у неким су остали и даље стари односи. Слична ситуација била је и у Јадру и Рађевини. Са друге стране, житељи Козничке, Крушевачке, Алексиначке,

⁴⁷ Бањска нахија простира се источно од Ужичке и северног дела Старовлашке нахије, са Јагоштицом као најсевернијим селом.

⁴⁸ *Књажевска канцеларија. Ужичка нахија (1831–1839)*, док. бр. 421, 428. Реч је о селима која су се протезала на северу од Јагоштице до села Стубла на југу.

⁴⁹ *Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839*, док. бр. 458, 469, 470.

⁵⁰ Исто, док. бр. 474.

⁵¹ ДАС, КК, Јован Обреновић (XIV), док. бр. 168, Никола Ивањац – Јовану Обреновићу, 23. јула / 4. август 1833.

Параћинске, Ражањске и отргнутих нахија на истоку Србије и након проласка комисије остали су у истом положају као и раније, без органа власти постављених од стране кнеза Милоша током 1831. и до краја 1832. године. За разлику од старовлашког предела, извори који осветљавају страх и недаће становништва у првим месецима након проласка руско-турске граничне комисије на простору југоисточних и источних нахија које су биле део отргнутих предела су јако оскудни и среће се свега неколико података, углавном везаних за побуну која је уследила у овим пределима крајем 1832. и у мају 1833. године.

Иако нема доступних извора који би указивали на колективни страх, на недаће са којима се сусретало становништво на простору Козничке, Крушевачке, Алексиначке, Параћинске и Ражањске нахије јасно указује списак турских зулума из 1832. године, који је касније преведен на француски језик и предат Порти. Из овог списка се види да су убиства, отимање и турчење девојака, силовања и батинања, били саставни део свакодневног живота становништва на овом простору.⁵² У таквим околностима, где су живот или част породице били свакодневно угрожени, страх је био свеприсутан код становника ових крајева. Управо тај константан извор зебње, који је произилазио из турских зулума, довео је и до побуне становника на овом простору крајем 1832. године, подстакнуте од стране кнеза Милоша, која се завршила припајањем горе наведених територија Кнежевини Србији.⁵³

Током побуне у децембру 1832. године, Турци су се користили методом заплашивања, ширећи лажне информације. Пронесли су вести да су тражили помоћ од лесковачког паше и да ће 5.000 војника напасти простор Крушевачке нахије. Уплашен таквим вестима, народ из Крушевачке нахије, на челу са свештеником Василијем обратио се кнезу Милошу с молбом да он пише лесковачком паши да не креће на народ, а истовремено га моле да им пошаље

⁵² М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842. с једним погледом на ранији историјски развој финансијског уређења у Србији*, Београд, 1897, 252–254, Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 29.

⁵³ Више о побуни и присаједињењу ових крајева Кнежевини Србији видети у: Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 30–31.

оружје.⁵⁴ Страх од напада Турака јавио се и у пролеће 1833. током побуне у крајевима источне Србије.⁵⁵ Побуњено становништво је стрепело од турског напада са видинске стране на простору Црноречке нахије. Да би се то зауставило, први одговор становништва био је постављање стража дуж Тимока, као и обраћање за помоћ кнезу Милошу, уз чију тајну агитацију је устанак и покренут.⁵⁶

Вести о могућем нападу низама из Видина је донео Никола Симић, брат Стојана Симића,⁵⁷ који је сазнао да се војска креће ка Великом Извору у помоћ Турцима који су избегли из Зајечара, а непосредно након тога чула су се два топовска пуцња из овог места, а убрзо потом се десио и познати покољ Срба код Зајечара. Овакав развој догађаја изазвао је страх и пометњу код устаника, посебно јер нису стизале вести о помоћи од стране кнеза Милоша. Колики је психолошки ефекат имала вест да стиже помоћ од српског кнеза, најбоље показује пример да је након турског напада преко Тимока и страдања Срба код Зајечара, обор-кнез Црне Реке Сима Николић-Николајевић успео да организује Србе, прочитавши им писмо кнеза Милоша да им у помоћ стиже Милутин Петровић, брат Хајдук Вељка.⁵⁸ Опасност од турског напада била је присутна на простору источне Србије од почетка маја до средине августа 1833. године, а зебња од турског напада била је додатно појачана чињеницом да побуњеници нису имали довољно оружја, те свака њихова молба са почетка устанка се завршавала с молбом кнезу Милошу да их не остави на милост и немилост Турака и да им пружи помоћ и пошаље војску.⁵⁹

Након доласка српске војске из Кнежевине Србије у побуњене нахије на истоку, ситуација се донекле смирила, али током целог лета 1833. у извештајима упућиваним са тог простора приметно је присуство колективног страха међу становништвом од напада видинских Турака. Из Видина су стизали гласови да

⁵⁴ ДАС, КК, Присаједињење отргнутих округа (XXIV), док. бр. 3, Поп Василије са народом – кнезу Милошу, 23. новембра / 4. децембар 1832.

⁵⁵ Више о побуни и присаједињењу источних крајева Кнежевине Србији видети у: В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија 1833–1838*, Београд, 1957, 27–51.

⁵⁶ ДАС, КК, Неготинска нахија (XIX), док. бр 11.

⁵⁷ Стојан Симић (1819–1895), о чијим мемоарима је реч, био је син Симе Николића-Николајевића, обор-кнеза Црне Реке.

⁵⁸ Д. Јовановић, *Црна Река. Прилог за историју и етнографију Србије*, Гласник Српског ученог друштва 54 (1883), 254; М. Станојевић, *Мемоари Стојана Симића*, Зборник за познавање Тимочке крајине, књ. 2, Београд, 1930, 49–50; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и источна Србија*, 36.

⁵⁹ ДАС, КК, XXIV, док. бр. 17, 34, 38, 39, 41; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и источна Србија*, 64–68.

турска војска константно пристиже и да се припрема напад на српске пределе. Немир и нелагодност су посебно завладали након што су средином августа стигле вести од једног Турчина да видински везир окупља војску и да ће у року од десет дана напасти Кнежевину Србију.⁶⁰ Једна реченица у писму упућеном кнезу Милошу из средине августа 1833. најбоље показује главни извор страха становника на простору Неготинске и Крајинске нахије: „само да неймаю страа челяадъ свою у робство вођену гледат доживити“.⁶¹ Не треба заборавити да је свега 20 година прошло од слома Првог српског устанка и да оно што је уследило након пада Устаничке Србије још увек је живело у сећању становништва и свакако додатно подстицало страх од турског напада, будући да је последњи озбиљнији турски напад на тој простор довео до поновног падања под турску власт 1813. године и одвођења великог броја српских житеља у ропство. Као и сваки претходни пут, умирење узнемиреног народа дошло је заједно са вестима послатим од стране кнеза Милоша да ће српска војска ускоро приспети на овај простор, уз уверавање да до турског напада не може доћи. Долазак војске изазвао је одушевљење уплашеног народа, а ускоро су и престале да стижу вести о могућем нападу видинских Турака, те је и страх од турског напада постепено нестајао, а становништво овог краја почињало нови живот у оквирима граница Кнежевине Србије.⁶²

Последњи послови око коначног разграничења Кнежевине Србије и Османског царства предузети су крајем 1833. и почетком 1834. године, када је мешовита српско-турска комисија изашла на терен и означила границу Кнежевине Србије. Комисија је свој рад започела од ушћа Тимока у децембру 1833, а завршила га у марту 1834. године.⁶³ Пролазак и коначно повлачење граничне линије, а затим и ударање обележја дуж утврђене границе, оставиле су одређене последице на живот пограничног становништва. Прво од њих био је пролазак граничне линије кроз имања, при чему су она остајала подељена новом српско-

⁶⁰ ДАС, КК, XIX, док. бр. 40, Стефан Стојановић – кнезу Милошу, 30. јула / 11. августа 1833.

⁶¹ Исто, док. бр. 41, Илија Марковић, Марко Петровић, Стефан Стојановић – кнезу Милошу, 1/13. август 1833.

⁶² Исто, док. бр. 57, Стефан Стојановић – кнезу Милошу, 2/14. августа 1833.

⁶³ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 41–43.

турском границом. Становницима Неготинске нахије остала је земља са десне стране Тимока, а исто тако становници Видинске нахије имали су имања у оквирима нове српске границе. Кнез Милош није дозволио да земљу задрже у свом власништву, ако живе на другој страни границе, те је тимочком сердару Стефану Стојановићу предложио да се тај проблем реши договором и да се земља размени.⁶⁴ Ипак, како је сетва извршена пре самог повлачења границе, током 1834. било је дозвољено житељима да прелазе преко границе и врше жетву на другој страни.⁶⁵ Примери из Црноречке нахије јасно показују да ни становништву које је свој живот од 1833/34. године наставило у оквирима Кнежевине Србије није било лако да се навикне на живот на граници, будући да су у претходном периоду слободно прелазили Тимок и ишли даље ка Видину. Тако су Вражогрчани прешли преко Тимока и покосили ливаде на супротној страни. Људи из Крајине су прелазили у Видинску нахију и обратно без пасоша, док су други своју стоку и даље држали на делу атара села Велики Извор који је остао у Турској, иако им је имање било у оном крају тог села који је припао Србији.⁶⁶ Забележен је и један пример дељења породице због поделе имања приликом повлачења границе. Имање Тодора Валова из Великог Извора већим делом је остало на турској страни. Како је имао четири сина, заједно са два млађа отишао је у село Големаново, док су двојица старијих остали на српској страни.⁶⁷ Питање делова имања који су припали српској страни, а на које су права полагали Срби или Турци који су остали са друге стране границе, довела је до спора око села Шошића и Жарева у Крушевачкој нахији у јулу 1834. године. Иако су као формални разлог навели писмо које је послао Ћешаф-ефендија, турски члан комисије 1833/4. године, и у којем су биле наведене као граничне тачке Липовац – Мраморац – Бело Брдо, а не линија којом је граница прошла, прави разлог спора лежао је у ливадама које су припадале Алиту, куршумлијском буљубаши, Србину Ђорђу Муси и

⁶⁴ ДАС, КК, XIX, док. бр. 88, Стефан Стојановић – кнезу Милошу, 5/17. марта 1834.

⁶⁵ ДАС, КК, Црноречка нахија (XXVI), док. бр. 96, Стефан Стојановић – кнезу Милошу, 5/17. јула 1834.

⁶⁶ ДАС, КК, XXVI, док. бр. 70, кнез Милош – Стефану Стојановићу, 28. јуна / 10. јула 1834.

⁶⁷ ДАС, КК, XIX, док. бр. 66, Рапорт од 5/17. до 13/25. априла текуће године (1834).

другима, а које су припале српској страни⁶⁸ Имања кнеза Тимотија Борисављевића из Нове Вароши остала су у селима Мана, Рокци и Будожела у околини Ивањице.⁶⁹ Проблем имања који су остали са друге стране границе среће се и 1837. године, када становници села Крупац у Пиротској кази, преко нишког паше, моле да им се дозволи да прелазе и обрађују своје винограде који се налазе уз саму границу.⁷⁰

Неколико села на простору Босанског санџака доживело је судбину да након проласка граничне комисије из 1834. године, иако су у периоду од 1831. били „под скутом“ кнеза Милоша, поново буду враћена под турску власт. Такав случај био је са селом Јелеч. Одмах по проласку комисије Турци су почели са притисцима, траживши издавање дажбине четвртине за претходне две године и масло. Очајно становништво овог села је било кренуло да моли кнеза Милоша да и њихово село уђе у састав Кнежевине Србије, али их је капетан Филип Прибаковић вратио, упутивши писмо у њихово име. Одговор кнеза Милоша био је да је грешка направљена 1831. године, при проласку комисије и цртању карте, и да се сада ништа не може урадити. Становништву је понуђено да се пресели у Кнежевину Србију.⁷¹ Поред села Јелеч, исту судбину доживело је и неколико села са десне стране Увца, која су у периоду од 1831. до почетка 1834. била под влашћу кнеза Милоша: Буковик, Дебеља, Љепојевиће, Тисовица, Штитково, Божетићи и данашње село Горње Трудово, која су наведеном периоду била део тзв. „буковичког среза“ под управом Аврама Милићевића Обућине.⁷² У целокупном процесу разграничења, можда је судбина ових села и најтрагичнија. Готово три године су уживали какву-такву слободу коју је са собом носио живот у оквирима Кнежевине Србије, да би поново били враћени под турску власт и под њом остали све до 1912. године. Поред ових села, одређени видови српске власти били су присутни и на простору „нововарошке капетаније“, односно на простору западно од Увца и у околини Нове Вароши, али за разлику од те територије, према карти

⁶⁸ *Књажевска канцеларија. Јагодинска нахија 1830–1835*, књ. 3, приредили З. Марковић, С. Мишковић, Јагодина, 2009, док. бр. 679.

⁶⁹ В. Суботић, *Казивања Борисављевића*, Нова Варош, 1995, 52.

⁷⁰ ДАС, КК, Алексиначка нахија (I), док. бр. 180, Стефан Стојановић – кнезу Милошу, 2/14. априла 1837.

⁷¹ *Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839*, док. бр. 498, 499.

⁷² *Књажевска канцеларија. Ужичка нахија (1831–1839)*, док. бр. 437.

руских официра, ова села је требало да уђу у састав српске државе.⁷³ Са сваког брда видели су њихове рођаке и комшије у, за њих, „обећаној земљи“, док су они и даље свакодневно трпели турске зулуме и подносили разне недаће. Убрзо по проласку комесара, Ејуп-паша је послао буљубашу са петнаест војника у села око Увца и тиме поново завео поредак који је владао пре почетка процеса разграничења.⁷⁴

Од првих вести о разграничењу до коначног обележавања границе Кнежевине Србије прошле су готово пуне четири године. Те године биле су испуњење неизвесношћу, страхом за сопствени живот и живот породице, имовинском несигурношћу, честом опасношћу од турског напада и другим nelaгодама које је са собом носило смутно време. Када се има на уму кроз какве недаће и страхове је пролазило становништво отргнутих предела од доласка прве комисије 1830. па до 1834. године, потпуно се доживљавају речи Василија Димитријевића које наводи у опису веселих коњаника, осрећених Старовлашана „којима свима на лицу и сваком движенију изражена беше најживља радост и нестрпење једанпут видити испуњење своје давнашње жеље, заклетвом потврдити се за сретне подајнике Пресветлог господара србског Милоша“, који долазе на свечаност поводом припајања дела Старог Влаха Кнежевине Србији и полажу заклетве 1. марта 1834. године.⁷⁵

Након повлачења граничне линије почетком 1834. године, на простору Старог Влаха још једном је дошло до буђења колективног страха код становника, који је био уско повезан са питањем разграничења. Наиме, након што је комисија завршила означавање граничне линије и после обележавања граничног појаса, у Вишеграду су почели да се окупљају Турци, противници разграничења и припајања дела некадашњег Босанског санџака Кнежевине Србији. Стизали су гласови да се више од 1.000 људи окупило из Босне и Херцеговине у намери да изврши напад на Кнежевину Србију. Ови гласови су узнемирили српско

⁷³ Н. Живковић, *Старовлашки немири и прикључење дела Старог Влаха Србији*, Зборник радова Народног музеја у Чачку 6 (1975), 15–16.

⁷⁴ ДАС, КК, Јован Обреновић (XIV), док. бр. 214, Сима Јаковић – Јовану Обреновићу, 18/30. март 1834; *Књажевска канцеларија. Ужичка нахија (1831–1839)*, док. бр. 503.

⁷⁵ *Књажевска канцеларија. Ужичка нахија (1831–1839)*, док. бр. 504; Н. Живковић, *Ужички немири*, 220; Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 43.

становништво дуж границе и довели до општег страха који је завладао и међу старешинама, те су молили кнеза Милоша да остави Милосава Перуничиха, који је испитивао преступе капетана Ђоке Јованчевића и члана нахијског суда Јеремије Дешића, на овом простору док не прође опасност. Турске претње су се на овом простору обистиниле и 3. марта 1834. дошло је до турског напада код Мокре Горе, који је после краћег времена успешно одбијен.⁷⁶ После мањих чарки код Јанкове клисуре између Срба и Арнаута током постављања граничних хумки и крчења шума у циљу јасног означавања границе, процес обележавања граничне линије, а тиме и процес разграничења је био завршен.⁷⁷

Након завршетка процеса разграничења и обележавања границе аутономне Кнежевине Србије, живот већине становника који су раније живели у отргнутим пределима наставио је свој ток као и живот становника у оним пределима који су пре 1831. године чинили део Србије кнеза Милоша. Са друге стране, становници села која су се пружала дуж граничне линије, посебно када је реч о селима на простору Старог Влаха и дуж дела Крушевачке нахије, носили су са собом стално бреме које је доносио живот на граници. Њихове недаће су се манифестовале кроз пљачкашке упаде пограничних Турака и Арнаута, али и Срба. Поред тога, у овим пограничним крајевима била је присутна и хајдучија, те стога не чуде чести извештаји о овим невољама које су погађале становнике ових крајева већ у првим месецима након повлачења границе.⁷⁸

*

Живот између страха и наде су речи које можда најбоље описују свакодневицу становништва отргнутих предела током процеса разграничења. Са једне стране је најпре био присутан страх од даљег останка под турском влашћу, који је долазио уз питање да ли ће њихов крај доћи под власт кнеза Милоша и у састав Кнежевине Србије. Поред овог страха, у наведеном периоду међу становништвом је доминирао страх од издаје, од турске одмазде, страх за

⁷⁶ Н. Живковић, *Ужички немири*, 227–243; исти, *Старовлашки немири и прикључење дела Старог Влаха Србији*, 21–22.

⁷⁷ В. Стојанчевић, *Два оружана сукоба на српско-турској граници из времена прве владе кнеза Милоша*, *Историјски часопис* 4 (1952–1953), 132–134.

⁷⁸ ДАС, КК, XIV, док. бр. 278, 281, 290.

сопствени живот и живот породице. Са друге стране, у молбама становника са овог простора упућених српским властима, увек је присутна нада да ће њихова села бити део Кнежевине Србије и да ће се становништво тако решити невоља са којим се свакодневно сусретало под турском влашћу. У свакој кризној ситуацији, у личности кнеза Милоша видели су свог спасиоца и од њега очекивали помоћ. Највећи део села, која су била укључена у оквире будуће граничне линије коју су одредили руски официри ушао је у састав српске државе, док Срби који су остали са друге стране границе већ током првих дана након обележавања граничне линије поново су се сусрели са свим тешкоћа којих су се на кратко решили док су били у саставу оних области на којима је почело постепено успостављање српске власти и уживање оних привилегија које су важиле у Србији кнеза Милоша, и које су биле предвиђене Другим хатишерифом.

THE POPULATION OF “THE DETACHED REGIONS” AND DEMARCATION BETWEEN THE PRINCIPALITY OF SERBIA AND THE OTTOMAN EMPIRE 1830–1834 – BETWEEN FEAR AND HOPE

Summary:

Demarcation between the Principality of Serbia and the Ottoman Empire was a process which lasted for a full four years and affected the lives of the inhabitants of those regions where the demarcation was conducted. The first news of this demarcation and of the arrival of the committee which would ascertain the general direction of the future border left an impact on the lives of the populace of those areas which were to enter into the Serbian state. Fear and hope were the dominant emotions experienced by the inhabitants of the captured nahiyahs from 1830. The sources of fear in the period between 1830 and 1834 (when the process of demarcation ended) were various: fear of the Turks, fear of betrayal, fear of burdensome taxes, but what especially marked the lives of the populace of this region was a fear of remaining further under Ottoman rule, on the one hand, and the hope that they would soon become subjects of the Principality of Serbia, i.e., that their villages would become part of the Serbia state, on the other hand. After the final demarcation had been conducted, a majority of these villages did fall under Serbian jurisdiction, even though there were those that, in the period between 1830 and 1834 had been under Prince Miloš's authority, but remained on the other side of the demarcation line and under Ottoman authority until 1912.